

УДК 327 (53) “XXI”

Сергій Троян

“АРАБСЬКИЙ ЗЛАМ” 2011 РОКУ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Досліджено основні тенденції розвитку сучасного світу і еволюції міжнародних відносин. Відзначена вагома роль у цьому процесі революційних перетворень і, зокрема, революцій у країнах Північної Африки і Близького Сходу.

Ключові слова: сучасні міжнародні відносини, тенденції міжнародних відносин, арабські революції.

“Бунт чи революція” – так польські дослідники окреслили опозицію у визначенні змісту подій Арабської “весни народів” 2011 року [11] в умовах певної біфуркації/хаотизації сучасних міжнародних відносин. Поєднання внутрішніх і міжнародних чинників, які зумовили генезу й еволюцію доленосних змін у країнах Північної Африки і Близького Сходу, ставлять у залежність від їх подальшого перебігу і характер протікання процесів на різних системних рівнях міжнародних відносин. Це викликано насамперед тим, що процес створення нових і зміцнення існуючих глобальних/регіональних систем/підсистем міжнародних відносин є явищем перманентним і зачіпає інтереси всіх міжнародних акторів, насамперед державних, які повинні чітко усвідомлювати і враховувати зміни сучасної системи міжнародних відносин і тенденції її еволюції.

Стосовно трансформації міжнародної системи, то основним її законом вважається закон кореляції між полярністю і стабільністю міжнародної системи. Однак розпад радянського блоку і крах глобальної біполярної системи поставили такі питання, які не можуть бути вирішені в рамках традиційних термінів “полюсів”, “балансу сил”, “конфігурації співвідношення сил” і т.п. Світ вступив у смугу невпевненості та зростаючих ризиків. За визначенням російського політолога-міжнародника А. Д. Богатурова [7], Ялтинсько-Потсдамський порядок розпався, а міжнародна система стала скочуватися до дерегулювання. Як наслідок, глобальна міжнародна система переживає глибокі потрясіння, пов’язані з трансформацією своєї структури, змінами її взаємодії з середовищем. Це відповідним чином позначається на її регіональних і периферійних вимірах, доказом чого слугують події довкола Косово, Грузії, Іраку чи Афганістану.

Бельгійський учений А. Самюель навіть вважає, що людство уже вступило в “новий міжнародний світ”. Американський науковець Дж. Розенау говорить про “світ постміжнародної політики”. На наш погляд, найточніше сучасну міжнародну систему характеризував відомий американський учений С. Гантінгтон, увівши поняття “однобагатополярності”, або, як його називають китайські геополітики, “багато сил і одна суперсила”. Це – гібридна міжнародна система – більш демократична, більш динамічна, більш відкрита, більш взаємозв’язана. Вона і є тією системою, у якій ми, як вважає відомий американський політолог, головний редактор журналу “Newsweek International” Фарід Закарія [2], швидше всього житимемо в наступні кілька десятиліть.

Швидкість і глибина змін, які спостерігаються в сучасному світі, мають як мінімум три головних наслідки. По-перше, відбувся перехід від біполярного світу до комплексного. По-друге, цей перехідний світ став непередбачуваним і в ньому вже неможливе вирішення питань міжнародної безпеки старими військово-силовими методами. По-третє, надзвичайно важливого значення в сучасному світі, в тому числі і в сфері світової політики, відіграють інформаційні технології, що дозволило охарактеризувати сучасне суспільство як інформаційне. Ці наслідки можна звести до одного висновку: відбувається переструктурування всього світового політичного простору, а значить закономірності

міжнародних відносин хоча й зберігаються, але набувають нових рис і часто розглядаються у вигляді універсальних закономірностей або тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин.

Однією з важливих тенденцій сучасних міжнародних відносин виступає непередбачуваність, бурхливість і стрімкість змін на міжнародній арені. Прикладом можуть слугувати хоча б події 1989 – 1991 рр. у центрі та на сході Європи, які привели до краху Радянського Союзу і світової системи соціалізму, а також бурхливі процеси Арабської “весни народів” 2011 рр. У зв’язку з цим певною мірою навіть можна говорити, що починається епоха перманентної революції, про яку колись так мріяли більшовики. При цьому треба пам’ятати, що епоха революцій – це епоха нових можливостей; революції завжди несуть багато загроз, але й багато нового і позитивного [3].

Визначальним символом і особливістю революційних потрясінь останніх двох років став злам стереотипів у сприйнятті арабських країн, арабського світу загалом, де близько десяти держав у більшій чи меншій мірі були або залишаються охоплені безпорядками і протестами, в тому числі збройними виступами проти правлячих режимів; водночас при пильному аналізі не можна не помітити складний, суперечливий, комбінований характер подій “арабської весни” [6].

Водночас, незважаючи на всю революційність сучасної епохи міжнародних відносин “після холодної війни”, необхідно констатувати: війни будуть, але великої війни не буде, і головне, що стримує глобальну війну – містичний страх перед ядерною зброєю і загрозою знищення. Водночас слід відзначити, що ядерна зброя буде й надалі розповсюджуватися, у цей процес тією чи іншою мірою втягуватимуться нові держави і регіони – Північноафриканський і Близькосхідний не виняток, і питання в тому, як цю хвилю регулювати, як нею управляти.

Загалом суттєво зросли – на 24 % – обсяги експорту зброї у світі за минулі п’ять років, з 2007 по 2011 рік. Про це свідчить доповідь стокгольмського Інституту досліджень миру та конверсії (SIPRI), представлена в понеділок, 19 березня 2012 р. Більша частина озброєнь – 44 відсотки – була відправлена до Азійсько-Тихоокеанського регіону. Другим найбільшим імпортером зброї була Європа, з 19 %. Близький Схід лише трохи відстав, прийнявши 17 % усіх світових поставок зброї. При цьому обсяги глобального збройного експорту суттєво зросли зокрема в 2011 році, в тому числі до країн “арабської весни”, твердить SIPRI [9].

Збільшенню поставок до Близького Сходу має насамперед радіти оборонна промисловість Росії. Так, зокрема, відповідальність за більшу частину жертв у ході придушення акцій протесту в Сирії мала б нести російська техніка. За рік, за даними ООН, тут було вбито близько 8 тисяч осіб. Як свідчить SIPRI, 72 відсотки поставок спецтехніки та зброї у минулі п’ять років сирійський режим отримав з Росії, 17 відсотків з Білорусі та ще 9 – з Ірану. Закупівлі ж зброї Дамаском вирости за п’ятирічний період на 580 відсотків. Москва ігнорує ембарго стосовно Сирії та, як повідомляється, навіть збільшила обсяги поставок озброєння до цієї країни. “Росія обґрунтовує це тим, що Сирія потребує зброю для протидії зовнішнім загрозам”, – каже експерт SIPRI з близькосхідних питань Пітер Візман. За словами Візмана, під цим Москва має на увазі – “ми не хочемо вторгнення на кшталт того, що було в Лівії” [9].

Іншою вагомою тенденцією у контексті революціонізуючих сучасний світ змін на міжнародній арені є та обставина, що все гірше працюють міжнародні інститути. Неefективність їх діяльності очевидна і під час бурхливих зрушень в арабському світі після 2010 року і ця тенденція очевидно зростатиме. Швидше за все це приведе до того, що за 5–10 років міжнародні інститути реформуються і виглядатимуть по-іншому.

На це впливатиме і тенденція до зміни міжнародної структури світових політичних і економічних відносин з точки зору зростання ваги нових державних (наприклад, Китаю) і недержавних (визвольних рухів, регіональних підсистем, у тому числі у вигляді локальних цивілізацій) міжнародних акторів. Звідси, підспудне поки що, але неухильне посилення діалогу США – Китай (Кімеріка Фаріда Закарії в “Постамериканському світі” – домовляться

вони чи ні? – ось у чому питання) [див.: 2]. З іншого боку, безпосередній вплив Арабської “весни народів” на стабільність/нестабільність геополітичних і гео економічних векторів зумовлює підвищений інтерес великих держав сучасного світу як до Середземноморського і Близькосхідного регіонів, так і окремих країн чи груп держав у їх межах.

Водночас “арабський злам” ще раз продемонстрував тенденцію до зростання ролі просторового геополітичного чинника з одночасним послабленням принципів суверенітету і територіальної цілісності, які тріщать по швах, а також моральних принципів у світовій політиці. Моральні норми та загальнолюдські ціннісні орієнтації почасти відкидаються не тільки в геополітиці, але й у політичній боротьбі загалом, що все сильніше окреслює загальну тенденцію до переважання індивідуальних (великі держави) і групових (великі держави разом із своїми сателітами) інтересів у світовій політиці.

Все це дозволяє з великою долею вірогідності припустити: дуже схоже, що світ знаходиться на порозі різного роду тотальних і локальних воєн політичного, економічного, торгового, фінансового спрямування. При цьому загострення ситуації на глобальному рівні для нас – європейців – доповнюється і посилюється кризою в Європі та в Європейському Союзі з різних причин. У тому числі у зв’язку з швидким розширенням ЄС, незакінченістю “холодної війни”, тобто нездатністю Європи і Росії об’єднатися, низьким рівнем вкладу коштів у розвиток освіти, неефективною політикою Східного партнерства (хоч вона й лякає Росію) тощо.

Звідси, прагнення низки провідних держав – зокрема, Франції та Великої Британії у їх політиці в Лівії “відігратися”, продемонструвати своє еґо, свою потужність. Безперечно, зовнішньополітичний чинник, міжнародне втручання у справи цієї держави було не тільки очевидне, але й відверто не закамфльоване і навіть грубе. Саме цей зовнішній фактор став одним із вагомих у поваленні правлячого режиму Моамара Каддафі, навіть і при визнанні провідної ролі внутрішньополітичної складової боротьби проти диктатури.

Лівія і арабський світ загалом продемонстрували дихотомічний зв’язок між демократією та західною політикою “подвійних стандартів”, що послаблює демократичний чинник сучасних міжнародних процесів. Діалектика невідворотності демократичного розвитку і його слабкості та суперечливості проявилися, зокрема, і в нездатності перш за все у Європі продукувати нових успішніших і ефективніших, ніж раніше, лідерів, які б могли швидко й ефективно реагувати на нові виклики та загрози, відчувати стратегічний вектор тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин. Прикладом втрати довіри такими лідерами на суспільному та державному рівнях є хоча б перемога на президентських виборах у Франції 6 травня 2012 р. соціаліста Франсуа Олланда над Ніколя Саркозі [4].

На цьому фоні відбувається ще одна майже революційна річ – реідеологізація політики десь з початку 2000-х (2002 – 2003) років. А це пов’язано і з тим, що можливо сучасні демократичні держави – на відміну від країн авторитарного капіталізму та соціалізму (Сингапур, Бахрейн, Катар, Китай) – нездатні витримати конкуренцію в сучасних умовах кризи.

Поряд із низкою проблем і моментів хаотичності в міжнародних відносинах і надалі в глобальному масштабі відбуватимуться й позитивні зрушення в суспільному плані (друга хвиля інформаційної революції, розширення меж “відкритості” суспільства), вирішення екологічних проблем тощо. Небачене зростання ролі та впливу на суспільство нових інформаційних технологій (насамперед супутникового телебачення, Інтернету і мобільного зв’язку) і соціальних мереж викликали не тільки нову якість сучасного світу та сучасних міжнародних відносин (твіттерами, чатами і блогами завелися відомі політики і лідери держав і це вже особливо не дивує, ба навіть стає нормою, якщо хочете – хорошим тоном сучасного візерунку “державника”), але й стали, наприклад, одним із визначальних чинників новітньої революційної хвилі в арабських країнах.

У цьому контексті важко віритися – хіба що у віддаленій перспективі – в серйозні позитивні зрушення в арабському світі в результаті стрімких революцій епохи нової “весни народів” або “пробудження арабських народів”. При цьому відзначаємо особливості перебігу

і наслідків революційних змін в окремих країнах, як і той факт, що чимало провідних фахівців-міжнародників – наприклад, відомий арабіст Г. Мирський – вважають, що це не стільки революції, скільки соціальні бунти на фоні низького рівня життя низки країн Північної Африки та Близького Сходу, високого рівня корупції, поліцейської сваволі, наявності там соціальної нерівності та її загострення в умовах глобальної кризи. Зокрема найвагомим чинником і рушієм революцій/бунтів/протестів виступила освічена молодь – 60 % безробітного населення цих держав становлять молоді люди до 25 років).

Водночас події в арабському світі останніх років, “локальні революції” стали небаченим раніше виступом проти авторитарно-поліцейських (Туніс, Єгипет, Ємен) і навіть відверто диктаторських (Сирія) політичних режимів, які відверто надали своїм свавіллям, антидемократизмом, фальсифікацією виборів, грою на міжплеменних чи міжрелігійних протиріччях, безальтернативним багатодесятилітнім правлінням. Причому особливістю цих виступів була специфічна роль армії, яка не могла влаштувати, до прикладу в Єгипті, ні новий Тяньаньмень на площі Тахрір у Каїрі, ні відверто примкнути до антирежимних протестів і стала на шлях маневрів (компроміс з Хосні Мубараком і народом) або навіть частково відверто перейшла на бік повстанців (окремі військові підрозділи в Сирії, зокрема).

Сучасна “весна арабських народів” розгорталася і під впливом – поряд з соціально-демографічним й інформаційно-комунікативним чинником – релігійного фактору, який став як тлом протестних рухів, так і їх рушієм і каталізатором (так, наприклад, у сунітській Сирії [більшість населення – суніти] при владі останні чотири десятиліття перебуває секта алфавітів [10–11 % населення], від якої дистанціюються, відсторонюються не те що суніти, але й навіть значно ближчі до неї шиїти) [5].

Ключове культурно-політичне питання Арабських революцій, таким чином, полягає в протиставленні ісламу та секуляризму. Воно полягає в тому наскільки, коли і як самостійно іслам піддається у ході революційних змін звільненню від церковного впливу, які ідейні течії на цьому ґрунті виростуть і наскільки вони отримають підтримку в масах. Звільнення суспільства від норм обов’язкової релігійності станеться не за рахунок “зовнішнього” тиску орієнтованої на модернізацію держави. Воно станеться зсередини самої ісламської культури, через революційну дію “знизу”.

Парадокс в тому, що звільнення від церковного впливу суспільно-політичного життя не тільки є найважливішим історичним завданням революцій, що відбувається в арабському світі початку ХХІ сторіччя. Але й самі “ісламські” політичні рухи, вступаючи на дорогу парламентаризму і формуючи буржуазні політичні сили з центристською програмою, тому процесу об’єктивно сприяють, знімаючи протиставлення “західної” політики і східної “духовності”. Саме “Брати мусульмани” своєю політичною практикою – формуючи парламентські партії, перетворюючи свій рух на електоральну машину, виступаючи ліберально-центристською силою – роблять і надалі здійснюватимуть вирішальні та рішучі кроки, що ведуть до дезінтеграції політичного ісламу і звільнення від церковного впливу ісламу “зсередини”.

Цілком імовірно, як уповні обґрунтовано вважають дослідники [8], що у арабському світі буде посилюватися боротьба між фундаменталізмом і прагненням до модернізації (особливо це стосується сфери побуту і сімейного життя, ролі жінки в суспільстві тощо). Але оскільки однією з головних сил революції виступала освічена прозахідна молодь, то можна припускати, що прагнення до наслідування Заходу посилюватиметься. Однак очевидно, що на перших порах відбувається тимчасове зміцнення ісламістів, у тому числі не тільки в Тунісі та Єгипті після виборів, але й у деяких інших країнах Арабської “весни народів”. Це пов’язано перш за все з тим, що в цих політичних рухів значно більший досвід і вони краще організовані, ніж ліберальні партії та молодіжні сили. Але є ряд моментів, які здатні зменшити небезпеку для демократизації та модернізації з боку радикального ісламізму. Перший – серед ісламістів немає єдності, в ісламістичних партіях в наявності різні крила, значна частина їх діячів (особливо молодих) займає помірковану продемократичну позицію. Другий – якщо не буде посилення банальної диктатури, то знаходження в

конкурентноспроможному політичному середовищі змусить ісламістів бути поміркованішими. Третій – у міру розвитку демократичного процесу фундаменталісти неминує зіткнуться з більшою конкуренцією; у цих умовах інтеграція ісламістів до політичної системи надасть їм позиції значну поміркованість, оскільки суспільство щепитиме їм прогресивні погляди. Четвертий – насамперед у Єгипті (але також і в інших арабських країнах) надалі зберігається велика роль армії, вона не хоче бачити при владі фундаменталістів і прагне сама зберегти важливі важелі впливу в державі та суспільстві; звідси – реальність компромісу між верхівкою армії й ісламістськими силами. Нарешті, п'ятий – поміркованості від прихильників ісламського фундаменталізму вимагатиме вплив зовнішнього міжнародного чинника, залежність від продажу нафти, прагнення збереження доходів від туризму. В цілому з великою часткою достовірності можна констатувати, що про результати перехідного періоду в арабських державах по революціях можна буде судити не в контексті перших парламентських і президентських виборів, а через щонайменше 5–10 років розвитку і модернізації у рамках політичної, суспільної, господарської, культурної еволюції.

Загалом при всій недоречності, на наш погляд, вести мову про революції в класичному (якщо хочете – марксистському) розумінні слова в кожній окремо взятій арабській країні в 2011 – 2012 рр., водночас має сенс розуміння як революції всього соціально-політичного руху і викликаних ним змін у країнах Північної Африки та Близького Сходу. Причому, з одного боку, цей процес може свідчити як про нову якість, так і нове змістовне розуміння революцій сучасності, а з другого, він з великою долею вірогідності далеко не завершився і не вичерпався (хоча б такий факт: за підрахунками економістів у цих країнах за 10 років треба створити 100 млн нових робочих місць, а це просто неможливо практично).

“Арабською весною” в плані соціальних протестів (“надоїло”, “не віримо” і “не боїмося” – ось ті три ключових слова, що відображають зміст цього пробудження) заразилися й інші країни світу. Як приклад – це бунти навіть у Великій Британії і США (акція захопи Уолл-стріт), що свідчить про загальну кризу держави “соціального благоденства” на фоні реального зростання соціальної нерівності в масштабах як окремих держав, так і регіонів і світу і регіональних підсистем міжнародних відносин загалом.

Нарешті, змінився – і це надзвичайно важливо – “дух часу” (нім. *Zeitgeist*), в якому ми живемо. Він покликав до життя ті явища і процеси, про які кілька десятиліть чи навіть років тому не можна було не тільки говорити, але й навіть уявити їх: масові організовані виступи під час арабської “весни народів”, роль Інтернету як потужного інформаційного джерела, конструктивний/деструктивний вплив соціальних мереж на поведінку великих груп людей (макроспільнот) тощо.

Отже, світ вступив в епоху не лише швидких і не завжди передбачуваних геополітичних змін, але й соціально-політичних зрушень. Це, з одного боку, вносить серйозний елемент непередбачуваності й хаотичності в усю структуру і систему міжнародних відносин, але, з другого, сприяє сміливим змінам і безпрецедентним можливостям революційного характеру, якими необхідно скористатися молодому поколінню. З цього приводу актуальна думка відомого фахівця з досліджуваних подій німецького кореспондента Й. Амбрустера, який небезпідставно вважає, що Арабська “весна народів” – це революція молодих людей проти старшого покоління і загалом нового проти старого. “Це не боротьба культур чи релігій, не боротьба бородачів у халатах з чисто поголеними людьми в костюмах і краватках, – пише Й. Амбрустер, – а боротьба поколінь, боротьба за сучасність, гідність і майбутнє, створене власними руками” [10, s. 223–224].

У такій ситуації стратегічних змін у всій системі сучасних міжнародних відносин не суть проблемною є дискусія довкола опозиції “бунт чи революція” відбулися в арабському світі в 2011 році. Значно вагомішим має бути осмислення, по-перше, впливу цих подій на характер і особливості протікання внутрішньополітичних процесів у державах і суспільствах Північної Африки та Близького Сходу, а також, по-друге, їх ролі як чинника еволюції чи трансформації регіональної і глобальної системи міжнародних відносин і стимулятора появи й усталення нових тенденцій у розвитку сучасного світу.

Список використаних джерел

1. *Арутюнян Гагик*. Арабские революции и сценарии глобального управления. Доклад 29 ноября 2011 г. в НОФ “Нораванк” // http://www.noravank.am/rus/seminar/detail.php?ELEMENT_ID=6148
2. *Закария Фарид*. Постамериканский мир будущего. – М.: Издательство “Европа”, 2009. – 280 с.
3. *Караганов Сергей*. Хаотизация международных отношений и новая эпоха революций. Лекция в ВШЭ // <http://vnimanietv.ru/video/politics/702/>
4. *Левый марш французских избирателей* // http://blogs.lb.ua/dmitriy_dzhangirov/149296_leviy_marsh_frantsuzskih_izbirateley.html
5. *Мирский Георгий*. “Арабские революции”. Выступление на профессорском семинаре в ВШЭ // <http://vnimanietv.ru/video/politics/584/>
6. *Сапронова Марина*. Генезис арабских революций // *Международные процессы*. Том 9, № 3(27). Сентябрь-декабрь 2011: <http://www.intertrends.ru/twenty-seventh/15.htm>
7. *Системная история международных отношений* / Под ред. А. Д. Богатурова: В 4-х т. – М.: Изд-во НОФМО, 2004. – 2087 с.
8. *Системный мониторинг глобальных и региональных рисков: Арабская весна 2011 года* / Отв. ред. А.В.Корогаев и др. – М.: ЛКИ, 2012. – 464 с.
9. *Штутте Деннис, Бутирський Захар*. Глобальна торгівля зброєю переживає бум // <http://www.dw.de/dw/article/0,,15816878,00.html?maca=ukr-rss-ukmet-ukr-all-3816-xml>
10. *Armbruster Jörg*. Arabiska wiosna. Rewolucja w świecie islamskim. – Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 2012. – 232 s. (переклад з: Armbruster Jörg. Der arabische Frühling: Als die islamische Jugend begann, die Welt zu verändern. – Frankfurt am Main: Westend, 2011).
11. *Bunt czy rewolucja? Przemiany na Bliskim Wschodzie po 2010 roku* / redakcja: Katarzyna Górak-Sosnowska, Katarzyna Pachniak. – Łódź: Ibidem, 2012. – 286 s.

Сергей Троян

“АРАБСКИЙ ИЗЛОМ” 2011 ГОДА В КОНТЕКСТЕ ЭВОЛЮЦИИ СОВРЕМЕННЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Исследованы основные тенденции развития современного мира и эволюции международных отношений. Отмечена существенная роль в этом процессе революционных преобразований и, в частности, революций в странах Северной Африки и Ближнего Востока.

Ключевые слова: современные международные отношения, тенденции международных отношений, арабские революции.

Serhiy Troyan

“ARABIC BREAK” OF 2011 IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTION OF MODERN INTERNATIONAL RELATIONS

The paper presents the main tendencies of modern world development and the international relation evolution. The author notes the substantial role of the revolutionary transformations in this process, and of the revolutions in the countries of North Africa and Middle East in particular.

Key words: modern international relations, tendencies of international relations, Arabic revolutions.